

দ্বিতীয় অধ্যায়

বচন

(Proposition)

2.2.1 বচন :

বচনৰ সংজ্ঞা, গঠন, গুণ, পৰিমাণ, সম্বন্ধ আৰু নিশ্চয়তা অনুসৰি বচনৰ পৌৰাণিক শ্ৰেণীবিভাগ, বচনৰ চতুৰ্গণীয় শ্ৰেণীবিভাগজন।

Definition of proposition, structure of proposition, classification of proposition according to quality, quantity, relation and modality. Four fold scheme of proposition— A, E, I, O.

তৰ্কবিজ্ঞানক সাধাৰণতে অনুমানৰ বিজ্ঞান বুলি অভিহিত কৰা হয়। যুক্তি বা অনুমানেই তৰ্কবিজ্ঞানৰ মুখ্য আলোচ্য বিষয়। যুক্তি বা অনুমানৰ বিষয়ে জানিবলৈ যোৱাৰ আগতে কিছুমান আনুষংগিক বিষয় যেনে— বচন, বচনৰ সংজ্ঞা, ইয়াৰ বিভিন্ন অংশ আদিৰ বিষয়েও জানি লোৱা দৰকাৰ। যিহেতু এই আনুষংগিক বিষয়বোৰ অনুমান বা যুক্তিৰ লগত জড়িত হৈ আছে সেয়েহে এইবোৰৰ স্পষ্ট ধাৰণা অবিহনে অনুমান অসম্ভৱ হৈ পৰে।

অৱধাৰণ আৰু বচন (Judgement and Proposition) :

দুটা প্ৰত্যয় বা ধাৰণাৰ মাজত এটা সম্বন্ধ স্থাপন কৰাৰ মানসিক প্ৰক্ৰিয়াক অৱধাৰণ বোলে।

অৱধাৰণ এটা মানসিক প্ৰক্ৰিয়া। এই প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা প্ৰত্যয় বা ধাৰণাৰ (ideas or concepts) মাজত সম্বন্ধ স্থাপন কৰা হয়। যেনে— 'সকলো কাউৰী হয় ক'লা', 'কোনো মানুহ নহয় পূৰ্ণ'। ইয়াত প্ৰথমটোৰ ক্ষেত্ৰত 'কাউৰী' আৰু 'ক'লা' এই দুটা ধাৰণাৰ মাজত এটা সম্বন্ধ স্থাপন কৰা হৈছে অৰ্থাৎ 'ক'লা' এই গুণটোক সকলো কাউৰীৰ ক্ষেত্ৰত স্বীকাৰ কৰা হৈছে আৰু দ্বিতীয়টোৰ ক্ষেত্ৰত 'মানুহ' আৰু 'পূৰ্ণতা' এই দুটা ধাৰণাৰ মাজত সম্বন্ধ স্থাপন কৰা হৈছে। অৰ্থাৎ সকলো মানুহ সম্পৰ্কে পূৰ্ণতা গুণটোক অস্বীকাৰ কৰা হৈছে।

গতিকে দুটা ধাৰণা বা প্ৰত্যয়ৰ মাজত সম্বন্ধ স্থাপন অৰ্থাৎ এটা ধাৰণাক আনটো ধাৰণা সম্বন্ধে স্বীকাৰ বা অস্বীকাৰ কৰাৰ মানসিক প্ৰক্ৰিয়াই অৱধাৰণ। অৱধাৰণ যেতিয়া ভাষাৰ জৰিয়তে প্ৰকাশিত হয় তেতিয়া তাক বচন বোলে।

2.2.3 বচনৰ সংজ্ঞা (Definition of Proposition) :

পৰম্পৰাগত তৰ্কবিজ্ঞান বুলিলে ঘাইকৈ আমি এবিষ্টটল আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ তৰ্কবিজ্ঞানমূলক চিন্তা পদ্ধতি আৰু নীতি-

নিয়মসমূহৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত তৰ্কশাস্ত্ৰকে বুজো।
পৰম্পৰাগত তৰ্কবিজ্ঞানীসকলৰ মতে, বচন হ'ল
দুটা পদৰ মাজৰ এক সম্বন্ধৰ উক্তি।

প্ৰত্যেক বচনতে তিনিটা অংশ থাকে। দুটা পদ
আৰু এই পদ দুটাৰ মাজত থকা সম্বন্ধসূচক চিন।
ৰচনৰ এই অংশ তিনিটাক যথাক্ৰমে উদ্দেশ্য,
সংযোজক আৰু বিধেয় বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে—
'গাখীৰ হয় বগা'। ইয়াত গাখীৰ আৰু বগা এই
পদ দুটাৰ মাজত থকা সম্বন্ধটোক উল্লেখ কৰা
হৈছে।

2.2.3 বচনৰ গঠন (Structure of Proposition) :

বচন এটা গঠন কৰিবলৈ হ'লে তিনিটা অংশৰ
প্ৰয়োজন হয়। উদ্দেশ্য, সংযোজক আৰু বিধেয়।
উদ্দেশ্য আৰু বিধেয় এই অংশ দুটাক পদ বুলি
কোৱা হয় কিয়নো পদ হ'বলৈ হ'লে বচনত
উদ্দেশ্য বা বিধেয়ৰূপে ব্যৱহৃত হ'বই লাগিব।
আনহাতে, সংযোজক পদ হ'ব নোৱাৰে কাৰণ
সংযোজক কেতিয়াও বচনত উদ্দেশ্য বা বিধেয়ৰূপে
ব্যৱহৃত নহয়। সংযোজক হ'ল পদ দুটাৰ মাজৰ
সম্বন্ধ উল্লেখ কৰা শব্দ বা চিন।

উদ্দেশ্য (Subject) : বচনৰ যি অংশটোৱে
কাৰোবাৰ বিষয়ে কোৱা কথাৰ নিৰ্দেশ কৰে তাক
উদ্দেশ্য বোলে। অৰ্থাৎ বচনত যি পদ সম্পৰ্কে
স্বীকাৰ বা অস্বীকাৰ কৰা হয় তাক উদ্দেশ্য
বোলে।

বিধেয় (Predicate) : বচনৰ যি অংশটোৱে
উদ্দেশ্য সম্বন্ধে নিৰ্দেশ কৰে তাক বিধেয় বোলে।

অৰ্থাৎ বচনত উদ্দেশ্য সম্পৰ্কে যি স্বীকাৰ বা
অস্বীকাৰ কৰা হয় তাক বিধেয় বোলে।

সংযোজক (Copula) : যি শব্দই বচনত
উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সম্বন্ধটো স্থাপন কৰে তাক
সংযোজক বোলে। অৰ্থাৎ সংযোজক হ'ল পদ
দুটাৰ মাজৰ সম্বন্ধসূচক চিন। উদাহৰণ স্বৰূপে—

(1) কিছুমান মানুহ হয় জ্ঞানী।

(2) কিছুমান মানুহ নহয় জ্ঞানী।

প্ৰথম উদাহৰণটোত মানুহৰ বিষয়ে কোৱা
হৈছে, গতিকে বচনটোত ই উদ্দেশ্য পদ। 'জ্ঞানী'
বিধেয় পদ কাৰণ উদ্দেশ্য পদ 'কিছুমান মানুহ'
সম্পৰ্কে জ্ঞানীৰ কথা স্বীকাৰ কৰা হৈছে। 'হয়'
সংযোজক কাৰণ 'হয়' শব্দটোৱে মানুহ আৰু
জ্ঞানীৰ মাজত এক সদৰ্থক সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিছে।

দ্বিতীয় উদাহৰণটোত 'মানুহ'ৰ বিষয়ে কোৱা
হৈছে, গতিকে বচনটোত ই উদ্দেশ্য পদ। 'জ্ঞানী'
বিধেয় পদ কাৰণ উদ্দেশ্য পদ 'কিছুমান মানুহ'
সম্পৰ্কে 'জ্ঞানী' এই বিধেয় পদটোক অস্বীকাৰ
কৰা হৈছে। 'নহয়' সংযোজক। 'নহয়' শব্দটোৱে
কিছুমান মানুহ আৰু জ্ঞানীৰ মাজত এক নঞৰ্থক
সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিছে।

2.2.4 সংযোজকৰ স্বৰূপ (Nature of Copula) :

বচনত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয় পদ দুটাৰ মাজৰ
সম্বন্ধ স্থাপন কৰা শব্দটোক সংযোজক বোলে।

তৰ্কবিজ্ঞানত সংযোজকৰ ভূমিকা অতি
গুৰুত্বপূৰ্ণ। সংযোজকৰ স্বৰূপ প্ৰসংগত
তৰ্কবিদসকলে মত পোষণ কৰে যে কেৱল ভূ-

ধাতুহে বচনত সংযোজক হিচাপে ব্যবহাৰ হ'ব পাৰে। অন্য কোনো ধাতু বা ক্ৰিয়া হ'ব নোৱাৰে। অকল ভূ-ধাতুৱেহে পদ দুটাৰ মাজত থকা সম্বন্ধক স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। যিহেতু আন ধাতুবোৰ প্ৰায় ক্ষেত্ৰতে বিধেয়ৰ লগত সংযুক্ত হৈ থাকে সেয়েহে পদ দুটাৰ মাজত থকা সম্বন্ধক আন ধাতুবোৰে স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে। গতিকে অকল ভূ-ধাতুহে এই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকাত সমৰ্থ হয়। বিভিন্ন কালত 'ভূ' ধাতুৰ বিভিন্ন ৰূপ পোৱা যায়। বৰ্তমান কালত 'হও', 'হোৱা', 'হয়', অতীত কালত 'হৈছিলো', 'হৈছিল' আৰু ভৱিষ্যত কালত 'হম', 'হ'বা', 'হ'ব'। কাল সম্পৰ্কে যদিও বিভিন্ন দাৰ্শনিকৰ মাজত মতানৈক্য থকা দেখিবলৈ পোৱা যায়, সংযোজক কিন্তু বৰ্তমান কালৰ হোৱা উচিত কাৰণ বচন এটা অতীত কালত থাকিলেও আমি বৰ্তমান সময়তহে তাক প্ৰকাশ কৰিছোঁ। যদি সংযোজকটোক বৰ্তমান কালত ৰাখোঁ তেতিয়াহে বচনৰ কালৰ এক সত্যতা সংৰক্ষিত হ'ব। বচন অতীতত কালৰে হওক বা ভৱিষ্যৎ কালৰে হওক আমি তাক তৰ্কশাস্ত্ৰসন্মত বচনলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিলে বচনটোৰ কালক তাত ৰাখিব লাগে। উদাহৰণ স্বৰূপে, 'শ্ৰীকৃষ্ণ বসুদেৱৰ পুত্ৰ আছিল'। অতীত কালৰ এই বচনটো আমি তৰ্কবিজ্ঞানসন্মত বচনলৈ পৰিৱৰ্তন কৰিলে এনেকুৱা হ'ব— 'শ্ৰীকৃষ্ণ হয় এনে এজন যি বসুদেৱৰ পুত্ৰ আছিল'। 'লীনা কাইলৈ স্কুললৈ যাব'। ভৱিষ্যৎ কালৰ এই বচনটো তৰ্কশাস্ত্ৰসন্মত ৰূপত এনেকুৱা হ'ব— 'লীনা হয় এনে যি কাইলৈ স্কুললৈ যাব'। বচনৰ সংযোজকটো

সদৰ্থকো হ'ব পাৰে, নঞৰ্থকো হ'ব পাৰে। সংযোজকৰ সদৰ্থকতা আৰু নঞৰ্থকতাই বচনটো সদৰ্থক হ'বনে নঞৰ্থক হ'ব তাক নিৰ্ণয় কৰে। সংযোজক সদৰ্থক হ'লে বচনটো সদৰ্থক আৰু সংযোজক নঞৰ্থক হ'লে বচনটো নঞৰ্থক হ'ব।

কেতিয়াবা বচনত সংযোজকটো উহা থকা দেখিবলৈ পোৱা যায়। 'পৃথিৱীখন ঘূৰণীয়া' এই বচনটোত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সংযোগকাৰী শব্দটো উপস্থিত থকা নাই। তৰ্কবিজ্ঞানসন্মত ৰূপত সজালে এই বচনটোৰ আকাৰ হ'ব 'পৃথিৱীখন হয় ঘূৰণীয়া'। আকৌ কেতিয়াবা বচনটো ক্ৰম অনুযায়ী নাথাকে। উদাহৰণ স্বৰূপে 'তেওঁ সাধু নহয়'। 'তেওঁ সাধু নহয়' এই বচনটোক আমি সত্য বুলি ক'ব নোৱাৰোঁ। কিয়নো বচনৰ নিয়ম অনুযায়ী সংযোজকটো সদায় পদ দুটাৰ মাজতহে থাকিব লাগে। কিন্তু দেখা গৈছে যে সংযোজকটো পদ দুটাৰ পিছতহে আছে। সেয়েহে বচনটো তৰ্কশাস্ত্ৰসন্মত ৰূপত হ'ব 'তেওঁ নহয় সাধু'।

সংক্ষেপে সংযোজকৰ প্ৰকৃতি উল্লেখ কৰা হ'ল—

- (i) সংযোজক পদ নহয়। দুটা পদৰ মাজত থকা এক সম্বন্ধ সূচক চিন মাত্ৰ।
- (ii) সংযোজক সদায় ভূ-ধাতুৰেহে হ'ব লাগে।
- (iii) ভূ-ধাতুৰো কেৱল নিত্য বৰ্তমান কালৰ ৰূপহে সংযোজক হিচাপে ব্যৱহাৰ হ'ব পাৰে।
- (iv) সংযোজক সদৰ্থকো হ'ব পাৰে, নঞৰ্থকো হ'ব পাৰে।
- (v) তৰ্কবিজ্ঞানসন্মত বচনত 'সংযোজক'টো

স্পষ্টভাৱে আৰু ক্ৰম অনুযায়ী প্ৰকাশিত হ'ব লাগে।

2.2.5 বাক্য আৰু বচন (Sentence and Proposition) :

এক বা একাধিক শব্দ লগ লাগি কোনো অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিলে তাক বাক্য বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে— 'ল'ৰাজন মেধাৰী', 'সীতাই গান গায়', 'মই স্কুললৈ নাযাওঁ' ইত্যাদি। কেতিয়াবা এটা শব্দৰেও গঠিত বাক্যই অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। যেনে— যোৱা, আহা ইত্যাদি। এনেধৰণৰ বাক্যতে সাধাৰণতে উদ্দেশ্যটো উহ্য থাকে। আচলতে বাক্যটো এনেধৰণৰ হ'ব লাগে 'তুমি যোৱা' বা 'কোনোবা এজন যোৱা'/'তুমি আহা' বা 'কোনোবা এজন আহা'।

আমি সচৰাচৰ যিবোৰ বাক্য ব্যৱহাৰ কৰো তাক স্পষ্ট আৰু প্ৰমাণযোগ্য কৰিবৰ বাবে তৰ্কবিজ্ঞানত এটি বিশেষ ৰূপ দি লও যাক বচন বুলি কোৱা হয়।

যদিও বাক্য আৰু বচন দেখাত একেই যেন লাগে, তথাপিও কিন্তু সিহঁতৰ মাজত কিছুমান বিষয়ত পাৰ্থক্য থকা পৰিলক্ষিত হয়।

(1) বচনত তিনিটা অংশ থাকে। উদ্দেশ্য, সংযোজক আৰু বিধেয়। আনহাতে, বাক্যৰ ভাগ দুটা— উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়।

(2) সকলোবোৰ বচনেই বাক্য হ'ব পাৰে কিন্তু সকলোবোৰ বাক্যই বচন হ'ব নোৱাৰে। ব্যাকৰণৰ বাক্য বৰ্ণনামূলক, ভাববোধক, ইচ্ছাবোধক, আদেশসূচক, প্ৰশ্নবোধক হ'ব পাৰে।

বচনত কিন্তু অকল বৰ্ণনামূলক বাক্যহে ব্যৱহৃত হয়। যদিও কিছুমান বাক্যক বচনৰ সৰলীকৰণ নিয়মেৰে তৰ্কবিজ্ঞানসন্মত বচনলৈ ৰূপান্তৰিত কৰা হয়। তথাপিও কিন্তু সকলো বাক্যই বচন হ'ব নোৱাৰে।

(3) বচন সদায় সঁচা বা মিছা হ'ব পাৰে। সত্যতা আৰু মিথ্যাভূই হৈছে বচনৰ ধৰ্ম। বাক্যৰ ক্ষেত্ৰত কিন্তু সঁচা-মিছাৰ প্ৰশ্ন নাহে; কিয়নো প্ৰশ্নবোধক, আদেশসূচক, ভাববোধক আদি বাক্যবোৰক সঁচা বা মিছা বুলি অভিহিত কৰা নহয়।

(4) বাক্যৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট আকাৰ নাই। কিন্তু বচন সদায় তৰ্কবিজ্ঞানসন্মত নিৰ্দিষ্ট (A, E, I, O) যিকোনো এটা ৰূপত থাকিবই লাগিব।

(5) বচন যিকোনো কালত থাকিব নোৱাৰে। কেৱল বৰ্তমান কালতহে থাকিব লাগে। বাক্য কিন্তু অতীত, বৰ্তমান, ভৱিষ্যৎ যিকোনো কালত থাকিব পাৰে।

(6) বচনৰ সংযোজক সদায় 'ভূ'-ধাতুৰ নিত্য বৰ্তমান কালতহে থাকিব লাগে। বাক্য কিন্তু যিকোনো ধাতুৰ হ'ব পাৰে। তৰ্ক বিজ্ঞানত ঘাইকৈ 'বচন' শব্দটোৰহে ব্যৱহাৰ হয় বাক্য শব্দটোৰ ব্যৱহাৰ নহয়।

2.2.6 বচনৰ শ্ৰেণী বিভাগ (Classification of Proposition)

পৰম্পৰাগত তৰ্কবিজ্ঞানৰ ফালৰ পৰা বচনক এৰিষ্টটল আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলে বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিভিন্ন ধৰণে ভাগ কৰিছে।

গুণ অনুসৰি (According to Quality) :

গুণ অনুসৰি বচনক দুটা ভাগত ভগোৱা হৈছে— (i) সদৰ্থক আৰু (ii) নঞৰ্থক।

(i) সদৰ্থক বচন : যি বচনত বিধেয় পদটোক উদ্দেশ্য পদ সম্পৰ্কে স্বীকাৰ কৰা হয় তাকে সদৰ্থক বচন বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে 'সকলো কাউৰী হয় ক'লা'। ইয়াত 'ক'লা'ক সকলো 'কাউৰী'ৰ ক্ষেত্ৰত স্বীকাৰ কৰা হৈছে। 'কিছুমান মানুহ হয় সাহসী'। ইয়াতো 'সাহসী' এই বিধেয় পদটোক কিছুমান 'মানুহ'ৰ ক্ষেত্ৰত স্বীকাৰ কৰা হৈছে। গতিকে ই সদৰ্থক বচন।

(ii) নঞৰ্থক বচন : যি বচনত বিধেয় পদটোক উদ্দেশ্য পদ সম্পৰ্কে অস্বীকাৰ কৰা হয় তাকে নঞৰ্থক বচন বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে 'কোনো কাউৰী নহয় বগা'। ইয়াত 'বগা' এই বিধেয় পদটোক সকলো 'কাউৰী'ৰ ক্ষেত্ৰত অস্বীকাৰ কৰা হৈছে। 'কিছুমান মানুহ নহয় সাহসী'। ইয়াতো 'সাহসী'ক কিছুমান 'মানুহ'ৰ ক্ষেত্ৰত অস্বীকাৰ কৰা হৈছে। গতিকে ই নঞৰ্থক বচন।

বচনৰ গুণ নিৰ্ণয় :
বচন এটা সদৰ্থক হ'বনে নঞৰ্থক হ'ব তাক নিৰ্ণয় কৰে একমাত্ৰ সংযোজকে। সেয়েহে সংযোজকটো যদি সদৰ্থক হয় তেন্তে বচনটো সদৰ্থক হ'ব আৰু যদি সংযোজকটো নঞৰ্থক হয় তেন্তে বচনটো নঞৰ্থক হ'ব। কেতিয়াবা দেখা যায় যে উদ্দেশ্য বা বিধেয়ৰ লগতো নঞৰ্থক চিন যুক্ত হৈ থাকে। কিন্তু সংযোজকটো যদি সদৰ্থক ৰূপত থাকে তেতিয়া বচনটোক সদৰ্থক বুলিয়ে ধৰা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে 'কিছুমান মানুহ হয়

অসাধু', 'অসাধু ব্যক্তি হয় সন্দেহজনক'। প্ৰথমটোত যদিও বিধেয়ৰ লগত নঞৰ্থক চিন যুক্ত হৈ আছে আচলতে বচনটো সদৰ্থক। কিয়নো 'হয়' সদৰ্থক সংযোজক। ঠিক তেনেদৰে দ্বিতীয়টোত উদ্দেশ্যৰ লগত নঞৰ্থক চিন যুক্ত হৈ থাকিলেও বচনটো সদৰ্থক বুলিয়ে ধৰি লোৱা হয়।

পৰিমাণ অনুসৰি (According to Quantity) :

পৰিমাণ অনুসৰি বচনক দুটা ভাগত ভগোৱা হৈছে— (i) সামান্য বা সাৰ্বিক আৰু (ii) বিশেষ বচন।

(i) সামান্য বা সাৰ্বিক বচন : যি বচনত বিধেয়ক সমগ্ৰ উদ্দেশ্য সম্বন্ধে স্বীকাৰ বা অস্বীকাৰ কৰা হয়, তাক সাৰ্বিক বা সামান্য বচন বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে, 'সকলো সাধু মানুহ হয় ধাৰ্মিক', 'কোনো মানুহ নহয় পূৰ্ণ' ইত্যাদি। প্ৰথম উদাহৰণটোত 'ধাৰ্মিক' এই বিধেয় পদটোক সকলো 'সাধু মানুহ'ৰ ক্ষেত্ৰত স্বীকাৰ কৰা হৈছে আৰু দ্বিতীয় উদাহৰণটোত 'পূৰ্ণ' বিধেয় পদটোক সকলো মানুহৰ ক্ষেত্ৰত অস্বীকাৰ কৰা হৈছে। গতিকে দুয়োটা বচনেই সামান্য বচন।

যেতিয়া বচনৰ উদ্দেশ্যটো একক বাচক নিৰ্দিষ্ট পদ হয় তেতিয়াও বচন সামান্য হয়। যেনে— 'হিমালয় হয় সৰ্বোচ্চ পৰ্বত', 'সূৰ্য পশ্চিম পিনে মাৰ যায়' ইত্যাদি। এনে বাক্যবোৰত যদিও উদ্দেশ্যত এটাই মাথোন বস্তুক নিৰ্দেশ কৰিছে তথাপিও ই সামান্য বচন, কাৰণ উদ্দেশ্য পদৰ সমগ্ৰ বাচ্যৰ্থক ইয়াত লোৱা হৈছে।

(ii) বিশেষ বচন : যি বচনত বিধেয়ক উদ্দেশ্য

পদৰ এটা অংশ সম্পৰ্কে বা কিছুমান হিচাপে স্বীকাৰ বা অস্বীকাৰ কৰা হয়, তাক বিশেষ বচন বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে, 'কিছুমান ছাত্ৰ হয় মেধাৰী', 'কিছুমান ছাত্ৰ নহয় বুদ্ধিমান' ইত্যাদি। প্ৰথম উদাহৰণটোত 'মেধাৰী' বিধেয় পদটোক কিছুমান 'ছাত্ৰৰ' ক্ষেত্ৰতহে স্বীকাৰ কৰা হৈছে। দ্বিতীয় উদাহৰণটোত 'বুদ্ধিমান' বিধেয় পদটোক কিছুমান 'ছাত্ৰৰ' ক্ষেত্ৰত অস্বীকাৰ কৰা হৈছে। গতিকে উভয়ে বিশেষ বচন।

যদি বচনৰ উদ্দেশ্যটো অনিৰ্দিষ্ট হয় তেতিয়া ই বিশেষ বচন হয়। 'কোনো কোনো মানুহ সৎ' ইয়াত উদ্দেশ্যটো অনিৰ্দিষ্ট; গতিকে ই বিশেষ বচন। সাধাৰণতে সকলো, যিকোনো, সমগ্ৰ, প্ৰত্যেক আদি শব্দবোৰ যদি বচনৰ উদ্দেশ্যৰ লগত যুক্ত হৈ থাকে তেতিয়া তেনে বচনক সাৰ্বিক সদৰ্থক বচনৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। সাৰ্বিক নঞৰ্থক বুজাবলৈ 'কোনো' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। অৱশ্যে 'সকলো' শব্দটো নঞৰ্থক বচনত যদি ব্যৱহাৰ কৰা তেতিয়া ই বিশেষ বচন হয়। যেনে— 'সকলো মানুহ বুদ্ধিয়ক নহয়'। এই বচনটোৱে আচলতে কিছুমান মানুহ যে বুদ্ধিয়ক নহয় তাৰ অৰ্থহে প্ৰকাশ কৰিছে।

বচনত বিধেয় পদ উদ্দেশ্য পদৰ সমগ্ৰ বাচ্যাৰ্থৰ ক্ষেত্ৰত যদি প্ৰয়োগ কৰা হয় তেতিয়া বচনটো সাৰ্বিক বা সামান্য আৰু কিছুমান বা আংশিক বাচ্যাৰ্থৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰিলে বচনটো বিশেষ বচন হ'ব।

তৰ্কবিজ্ঞানত 'কিছুমান' শব্দৰ অৰ্থ (The meaning of the word 'Some' in

logic) :

তৰ্কবিজ্ঞানত 'কিছুমান' শব্দৰ অৰ্থ গুৰুত্বপূৰ্ণ। আমি যি অৰ্থত 'কিছুমান' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰো তৰ্কবিজ্ঞানত কিন্তু ইয়াৰ প্ৰয়োগ বেলেগে। কিছুমান বুলি ক'লে সাধাৰণতে আমি কোনো ধৰণৰ বস্তুৰ এটা সৰু অংশক বুজো। কিন্তু তৰ্কবিজ্ঞানত এই 'কিছুমান' শব্দটোৱে এটা অনিৰ্দিষ্ট পৰিমাণক বুজায়। এটা শ্ৰেণীত থকা 50 জন ছাত্ৰৰ ভিতৰত যদি 49 জন ছাত্ৰই বুদ্ধিমান হয় তেতিয়া 'কিছুমান' শব্দটো ব্যৱহৃত হ'ব আৰু যদি 50 জন ছাত্ৰৰ মাত্ৰ এজনো বুদ্ধিমান হয় তেতিয়াও 'কিছুমান' শব্দটোৱেই ব্যৱহৃত হ'ব।

ঠিক তেনেদৰে, এটা ফুটবল দলত থকা 11 জন খেলুৱৈৰ ভিতৰত যদি 10 জন পাৰ্গত হয় তেতিয়াও 'কিছুমান' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হয় আৰু যদি 11 জনৰ মাত্ৰ এজনো পাৰ্গত হয় তেতিয়াও তৰ্কবিজ্ঞানত 'কিছুমান' শব্দটোৱেই ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

সাধাৰণ অৰ্থত কোনো এটা শ্ৰেণীৰ কিছুমানৰ ক্ষেত্ৰত কোনো উক্তি প্ৰকাশ কৰিলে বুজা যায় যে শ্ৰেণীটোৰ আনবিলাকৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ বিপৰীতটো সত্য হয়। সাধাৰণতে, আমি কিছুমান মানুহ সাধু বুলি ক'লে আন মানুহ বিলাক যে সাধু নহয়, অসাধু হয় তাকহে বুজো। কিন্তু তৰ্কবিজ্ঞানত এইটো নুবুজায়। তৰ্কবিজ্ঞানত কিছুমান মানুহ সাধু বুলি ক'লে আন মানুহ বিলাক অসাধু হয় নে নহয় সেই সম্পৰ্কে একো নুবুজায়। 'কিছুমান' বুলিলে সাধাৰণ অৰ্থত, কেৱল কিছুমানকে বুজা যায়। তৰ্কবিজ্ঞানত কিন্তু 'কিছুমান' শব্দটোৱে অন্তত

‘কিছুমান’ বা ‘অতি কমেও’ ‘কিছুমান’ক সূচায়। ‘কিছুমান’ মানে সকলো হ’ব পাৰে বা নহ’বও পাৰে। গতিকে ‘কিছুমান’ শব্দৰ প্ৰয়োগ ‘সকলো’ বা ‘সমগ্ৰ’ৰ প্ৰশ্নটো মুকলি কৰি ৰাখে।

সম্বন্ধ অনুসৰি (According to Relation) :

সম্বন্ধ অনুসৰি বচনক প্ৰধানত দুটা ভাগত ভগোৱা হৈছে— (i) নিৰপেক্ষ বচন আৰু (ii) সাপেক্ষ বচন।

(i) নিৰপেক্ষ বচন : যি বচনৰ উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সম্বন্ধ কোনো চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে, তেনেকুৱা বচনক নিৰপেক্ষ বচন বোলে। অৰ্থাৎ নিৰপেক্ষ বচনৰ পদ দুটাৰ মাজৰ সম্বন্ধ চৰ্ত সাপেক্ষে নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে ‘লতা মংগেছকাৰ হয় এগৰাকী সুগায়িকা’, ‘গোৱা হয় এখন পৰ্যটকৰ ঠাই’, ‘কিছুমান ফুল নহয় ৰঙা’ ইত্যাদি। উপৰোক্ত উদাহৰণ কেইটাত দেখা গৈছে যে বচন কেইটাত থকা উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সম্বন্ধ কোনো চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল নহয়। ইয়াত, বিধেয় পদক উদ্দেশ্য পদ সম্পৰ্কে চৰ্তহীনভাৱে স্বীকাৰ বা অস্বীকাৰ কৰা হৈছে। গতিকে আটাইকেইটা নিৰপেক্ষ বচন।

(ii) সাপেক্ষ বচন : যি বচনৰ উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সম্বন্ধ কোনো চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে তেনেকুৱা বচনক সাপেক্ষ বচন বোলে। অৰ্থাৎ সাপেক্ষ বচনৰ পদ দুটাৰ মাজৰ সম্বন্ধটো চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হয়। ই চৰ্তসাপেক্ষ বচন। উদাহৰণ স্বৰূপে— ‘যদি মানুহজন দয়ালু হয় নিশ্চয় ইয়ালৈ আহিব আহিব’। ‘হয় তেওঁ

আমিষভোজী নহয় নিৰামিষভোজী’।

দুয়োটা উদাহৰণতে দেখা গৈছে যে উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সম্বন্ধ চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে। পিছৰ অংশৰ সত্যতা আগৰ অংশৰ সত্যতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে।

সাপেক্ষ বচনক আকৌ দুভাগত ভগোৱা হৈছে—

(a) সকল্পক বচন আৰু (b) বিকল্পক বচন।

(a) সকল্পক বচন (Hypothetical proposition) :

যি সাপেক্ষ বচনত চৰ্তটো ‘যদি’ বা ইয়াৰ সমাৰ্থক (একে অৰ্থৰ) কোনো শব্দৰ দ্বাৰা উল্লেখিত হয়, তেনেকুৱা বচনক সকল্পক বচন বোলে। সকল্পক বচনত দুটা অংশ থাকে। প্ৰথম অংশটোক পূৰ্বৱৰ্তী (Antecedent) আৰু পিছৰ অংশটোক পৰৱৰ্তী বা অন্তৰ্ৱৰ্তী (Consequent) অংশ বোলে। যদিও পৰৱৰ্তী অংশটোত মূল বক্তব্যটো থাকে, চৰ্তটোৰ উল্লেখ কিন্তু আগৰ অংশটোতহে থকা দেখিবলৈ পোৱা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে— ‘যদি মা আহে মই বজাবলৈ যাম’, ‘যদি ল’ৰাজন পঢ়া-শুনাত ভাল হয় তেন্তে সি নিশ্চয় পাছ কৰিব’। এই বচন দুটাত চৰ্তকেইটাৰ স্পষ্ট উল্লেখ আছে। যিটো অংশত চৰ্তটোৰ উল্লেখ থাকে সেই অংশটো পূৰ্বৱৰ্তী আৰু যিটো অংশত মূল বক্তব্যটো থাকে সেই অংশটো পৰৱৰ্তী বা অন্তৰ্ৱৰ্তী। সেয়েহে, ‘যদি মা আহে’ বচনত এই অংশটো পূৰ্বৱৰ্তী আৰু ‘মই বজাবলৈ যাম’ এই অংশটো পৰৱৰ্তী বা অন্তৰ্ৱৰ্তী।

সকল্পক বচনত চৰ্তটো সদায় বচনটোৰ প্ৰথম অংশটোত থাকিব লাগে। আৰু মূল বক্তব্যটোৰ

পিছৰ অংশটোত থাকিব লাগে। ধৰি লোৱা হওক, 'সি পাছ কৰিব যদি ল'ৰাজন পঢ়া-শুনাত ভাল হয়' এই বচনটো তৰ্কবিজ্ঞানসন্মত হোৱা নাই। কিয়নো সকলক বচনৰ নিয়মানুসৰি চৰ্তটো আগত আৰু বক্তব্যটো পিছত থাকিব লাগে। কিন্তু উপৰোক্ত বচনটোত মূল বক্তব্যটো আগত আৰু চৰ্তটো পিছত থকাহে দেখা গৈছে। তৰ্কবিজ্ঞানসন্মতভাৱে প্ৰকাশ কৰিলে এনে হ'ব— 'যদি ল'ৰাজন পঢ়া-শুনাত ভাল হয় তেন্তে সি পাছ কৰিব'।

(b) বিকল্পক বচন (Disjunctive proposition) :

যি সাপেক্ষ বচনত চৰ্তটো স্পষ্টভাৱে উল্লেখ কৰা নহয়, কিন্তু 'হয়-নহয়', 'নাইবা' আদি শব্দ প্ৰয়োগ কৰিলে বচনটোত বিকল্প চৰ্তকেইটাৰ কোনো এটা নিহিত থকাৰ ইংগিত পোৱা যায়, তেনেকুৱা বচনক বিকল্পক বচন বোলে।

বিকল্পক বচনৰো দুটা অংশ থাকে। তাৰে যদি এটা সত্য হয় আনটো সত্য হ'ব নোৱাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে— 'হয় মানুহজন এজন সৰবজান নহয় এজন ঠগ'।

এই বিকল্পক বচনটোত দেখা গৈছে যে চৰ্তটো স্পষ্টভাৱে উল্লেখ কৰা হোৱা নাই। কোনটো সত্য কোনটো অসত্য সেইটো ভালদৰে প্ৰকাশ কৰা নাই। যদি 'মানুহজন সঁচাকৈয়ে এজন সৰবজান হয় তেন্তে ঠগ হ'ব নোৱাৰে; আৰু যদি ঠগ হয় তেন্তে সৰবজান হ'ব নোৱাৰে। গতিকে বিকল্পক বচনৰ অংশ দুটাৰ এটাৰ সত্যতা আনটোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

সকলক বচনৰ গুণ নিৰ্ণয় :

সকলক বচনৰ দুটা অংশ থাকে। এটা পূৰ্বৱৰ্তী আৰু আনটো পৰৱৰ্তী। পৰৱৰ্তী অংশই সদায় পূৰ্বৱৰ্তী অংশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। যিহেতু পৰৱৰ্তী অংশত মূল বক্তব্যটো থাকে সেয়েহে পৰৱৰ্তী অংশৰ গুণেই সেই সকলক বচনটোৰ গুণ হ'ব। উদাহৰণ স্বৰূপে, 'যদি তুমি মনোযোগেৰে পঢ়া তেন্তে পৰীক্ষাত প্ৰথম স্থান পাবা'। এই সকলক বচনটোত দেখা গৈছে যে 'পৰীক্ষাত প্ৰথম স্থান পাবা' এই মূল বক্তব্যটো সদৰ্থক। সেয়েহে বচনটোও সদৰ্থক। আকৌ 'যদি তুমি আহা তেন্তে মই নাযাওঁ, এই সকলক বচনটোত 'তেন্তে মই নাযাওঁ' এই পৰৱৰ্তী অংশটো যিহেতু নঞৰ্থক, বচনটোও নঞৰ্থকেই হ'ব। গতিকে সকলক বচনৰ পৰৱৰ্তী অংশ সদৰ্থক হ'লে বচনটো সকলক সদৰ্থক বচন আৰু নঞৰ্থক হ'লে বচনটো সকলক নঞৰ্থক বচন হ'ব।

সকলক বচনৰ পৰিমাণ নিৰ্ণয় :

সকলক বচনৰ পৰিমাণ সাধাৰণতে বচনটোৰ পূৰ্বৱৰ্তী অংশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। অৰ্থাৎ সকলক বচনটো সামান্য হ'ব নে বিশেষ হ'ব সেইটো নিৰ্ভৰ কৰে একমাত্ৰ বচনটোৰ পূৰ্বৱৰ্তী অংশটো সামান্য নে বিশেষ তাৰ ওপৰতহে। যদি সকলক বচনৰ পৰৱৰ্তী অংশই সকলো ক্ষেত্ৰতে পূৰ্বৱৰ্তী অংশ অনুসৰণ কৰে তেনেহ'লে সকলক বচনটো সামান্য আৰু যদি কিছুমান ক্ষেত্ৰত বা অতি কমেও এটাৰ ক্ষেত্ৰত অনুসৰণ কৰে তেনেহ'লে সকলক বচনটো বিশেষ হ'ব।

উদাহৰণ স্বৰূপে— 'যদি সকলো মানুহ হয়

জ্ঞানী তেস্তে হৰিও হ'ব জ্ঞানী', 'যদি কিছুমান ছাত্ৰই পৰীক্ষাত ভাল নম্বৰ পায় তেস্তে শ্ৰেণীটোৰ সুনাম হ'ব'। উদাহৰণ দুটাৰ প্ৰথমটো সামান্য সকল্লক বচন আৰু দ্বিতীয়টো বিশেষ সকল্লক বচন।

বিকল্লক বচনৰ গুণ আৰু পৰিমাণ নিৰ্ণয় :

বিকল্লক বচন কেতিয়াও নঞৰ্থক হ'ব নোৱাৰে। ই সদায় সদৰ্থক। বিকল্লক মানে দুটাৰ এটা হোৱা। যিহেতু বিকল্লক বচনৰ কোনো নঞৰ্থক ৰূপ নাই সেয়েহে এনে বচনত গুণৰ পাৰ্থক্য স্বীকাৰ কৰা নহয়। পৰিমাণৰ দিশৰ পৰা বিকল্লক বচন সামান্য বা বিশেষ হ'ব পাৰে। 'সকলো', 'সমগ্ৰ' আদি শব্দৰে যদি বিকল্লক বচনটো আৰম্ভ হয় তেতিয়া ই সামান্য বচন হ'ব আৰু যদি 'কোনো কোনো', 'কিছুমান' আদি শব্দৰে বিকল্লক বচনটো আৰম্ভ হয় তেস্তে ই বিশেষ বচন হ'ব।

উদাহৰণ স্বৰূপে—

'সকলো মানুহ হয় মৰণশীল নহয় অমৰ' বচনটো বিকল্লক সামান্য বচন।

'কিছুমান মানুহ হয় জ্ঞানী নহয় অজ্ঞানী' বচনটো বিকল্লক বিশেষ বচন।

নিশ্চয়তা অনুসৰি (According to modality) :

নিশ্চয়তা অনুসৰি বচনক তিনি ভাগত ভগোৱা হৈছে— (i) অনিবাৰ্য (Necessary), (ii) বিৱৰণাত্মক (Assertory) আৰু (iii) সম্ভাৱ্য (Problematic)।

(i) অনিবাৰ্য (Necessary Proposition) :

যি বচনত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজৰ সম্বন্ধ নিশ্চিতভাৱে জোৰ দি বুজোৱা হয়, তেনেকুৱা

বচনক অনিবাৰ্য বচন বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে—

'চতুৰ্ভুজৰ চাৰিটা কোণৰ সমষ্টি চাৰি সমকোণৰ সমান (360°)', 'পাঁচে পাঁচে মিলি দহ হ'বই' ইত্যাদি।

এনেধৰণৰ বচনকেইটাত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সম্বন্ধ নিশ্চিতভাৱে জোৰ দি বুজোৱা হৈছে; গতিকে এইবিলাক অনিবাৰ্য বচন।

(ii) বিৱৰণাত্মক বচন (Assertory Proposition) :

যি বচনত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজৰ সম্বন্ধ অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হয়, তেনেকুৱা বচনক বিৱৰণাত্মক বচন বোলে।

উদাহৰণ স্বৰূপে— 'কাউৰী হয় ক'লা', 'ৰাজহাঁহ হয় বগা' ইত্যাদি।

বিৱৰণাত্মক বচন অনিবাৰ্যভাৱে সত্য হ'ব নোৱাৰে। যিহেতু এনে বচনৰ সত্যতা আমাৰ অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে সেয়েহে কেতিয়াবা যদি ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম এটা মাত্ৰ বগা কাউৰী বা এটা ক'লা ৰাজহাঁহ দেখা যায় তেতিয়া গোটেই বচনটোৱেই অসত্য হৈ যাব।

(iii) সম্ভাৱ্য বচন (Problematic Proposition) :

যি বচনত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজত থকা সম্বন্ধটো মাত্ৰ সম্ভৱনামূলক, অৰ্থাৎ হ'বও পাৰে নহ'বও পাৰে, তেনেকুৱা বচনক সম্ভাৱ্য বচন বোলে।

উদাহৰণ স্বৰূপে—

'ল'ৰাজন বদমাচ হ'ব পাৰে'

'ৰামানুজে পৰীক্ষাত প্ৰথম স্থান পাব পাৰে'

ইত্যাদি।

যিহেতু এনেধৰণৰ বচনত নিশ্চয়তাৰ মাত্ৰা অতিকম, সেয়েহে ইয়াৰ বিপৰীতটোও সম্ভৱ হ'ব পাৰে।

2.2.7 বচনৰ চতুৰ্গীয় শ্ৰেণীবিভাগ (Four Fold Scheme of Proposition) :

আমি আগতে পাই আহিছো যে গুণ অনুসৰি বচনক সদৰ্থক আৰু নঞৰ্থক এই দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি আৰু পৰিমাণ অনুসৰি বচনক সামান্য আৰু বিশেষ এই দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি। সাৰ্বিক বা সামান্য বচন সদৰ্থকো হ'ব পাৰে নঞৰ্থকো হ'ব পাৰে। ঠিক তেনেদৰে বিশেষ বচনো সদৰ্থকো হ'ব পাৰে নঞৰ্থকো হ'ব পাৰে। গতিকে গুণ আৰু পৰিমাণৰ মিশ্ৰনীতি অনুসৰি অৰ্থাৎ গুণগত আৰু পৰিমাণগত উভয় দিশৰ পৰা বচনক চাৰি ভাগত ভগোৱা হৈছে।

যেনে— সাৰ্বিক বা সামান্য সদৰ্থক, সাৰ্বিক বা সামান্য নঞৰ্থক, বিশেষ সদৰ্থক, বিশেষ নঞৰ্থক।

(1) সামান্য সদৰ্থক বচন : যি বচনত বিধেয় পদক সমগ্ৰ উদ্দেশ্য পদ সম্পৰ্কে অৰ্থাৎ উদ্দেশ্য পদৰ দ্বাৰা সূচিত প্ৰত্যেকৰ ক্ষেত্ৰতেই স্বীকাৰ কৰা হয় তাক সামান্য সদৰ্থক বচন বোলে।

যেনে— সকলো মানুহ হয় মৰণশীল।

(2) সামান্য নঞৰ্থক বচন : যি বচনত বিধেয় পদক সমগ্ৰ উদ্দেশ্য পদ সম্পৰ্কে অৰ্থাৎ উদ্দেশ্য পদৰ দ্বাৰা সূচিত প্ৰত্যেকৰ ক্ষেত্ৰতেই অস্বীকাৰ কৰা হয় তাক সামান্য নঞৰ্থক বচন বোলে।

যেনে— কোনো মানুহ নহয় পূৰ্ণ।

(3) বিশেষ সদৰ্থক বচন : যি বচনত বিধেয় পদক উদ্দেশ্য পদৰ এটা অংশ অৰ্থাৎ উদ্দেশ্য পদৰ দ্বাৰা সূচিত কিছুমানৰ ক্ষেত্ৰতেই স্বীকাৰ কৰা হয় তাক বিশেষ সদৰ্থক বচন বোলে।

যেনে— কিছুমান মানুহ হয় জ্ঞানী।

(1) বিশেষ নঞৰ্থক : যি বচনত বিধেয় পদক উদ্দেশ্য পদৰ এটা অংশ অৰ্থাৎ উদ্দেশ্য পদৰ দ্বাৰা সূচিত কিছুমানৰ ক্ষেত্ৰতেই অস্বীকাৰ কৰা হয় তাক বিশেষ নঞৰ্থক বচন বোলে।

যেনে— কিছুমান মানুহ নহয় সাধু।

আলোচনাৰ সুবিধাৰ বাবে এই চাৰি প্ৰকাৰ বচনক সংক্ষেপে A, E, I আৰু O এই চাৰিটা সাংকেতিক চিনেৰে প্ৰকাশ কৰা হয়। সাৰ্বিক সদৰ্থক বচন বুজাবলৈ 'A' সাৰ্বিক নঞৰ্থক বচন বুজাবলৈ 'E' বিশেষ সদৰ্থক বচন বুজাবলৈ 'I' আৰু বিশেষ নঞৰ্থক বচন বুজাবলৈ 'O' প্ৰতীক ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

মিশ্ৰনীতি (গুণ + পৰিমাণ) অনুসৰি

(1) সাৰ্বিক সদৰ্থক (A)

সকলো S হয় P

(2) সাৰ্বিক নঞৰ্থক (E)

কোনো S নহয় P

(3) বিশেষ সদৰ্থক (I)

কিছুমান S হয় P

(4) বিশেষ নঞৰ্থক (O)

কিছুমান S নহয় P

ইয়াত উদ্দেশ্যক সংক্ষেপে S আৰু বিধেয়ক P ৰে বুজোৱা হৈছে।

ছাত্র-ছাত্রীৰ বাবে কৰ্মসূচী

- (1) প্রত্যয় আৰু অৱধাৰণৰ বিষয়ে শিকিলা। এতিয়া কেইটামান প্রত্যয় মনতে সংযোগ কৰি অৱধাৰণ গঠন কৰা।
- (1) সচৰাচৰ ব্যৱহাৰ কৰা 12 টা বাক্য গুণ, পৰিমাণ, সম্বন্ধ আৰু তাৎপৰ্য অনুযায়ী বাচি উলিওৱা।
- (1) বৰ্ণনামূলক বচনৰ বিষয়ে জানিলা। এতিয়া তোমাৰ অভিজ্ঞতাত পোৱা বৰ্ণনামূলক বচনৰ এখন তালিকা প্ৰস্তুত কৰা।

পাঠৰ মূলকথা :

প্রত্যয় বুলিলে এটা সামান্য বা সাধাৰণ ধাৰণাক বুজা যায়। দুটা প্রত্যয় যেতিয়া মনতে পৰস্পৰক তুলনা কৰি সংযোগ কৰা হয় তেতিয়াই অৱধাৰণ গঠিত হয়। আনহাতে, ইয়াৰ পৰিণামটোকো অৱধাৰণ বুলি জনা যায়। তৰ্কবিজ্ঞানত কিন্তু 'পৰিণাম' অৰ্থতহে 'অৱধাৰণ' শব্দটো ব্যৱহৃত হয়। অৱধাৰণক ভাষাৰ মাধ্যমেৰে প্ৰকাশ কৰিলে ই বচন হিচাপে পৰিগণিত হয়।

বচন : বচন হ'ল দুটা পদৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ উক্তি। বচনত তিনিটা অংশ পোৱা যায়। উদ্দেশ্য, সংযোজক আৰু বিধেয়। উদ্দেশ্য আৰু বিধেয় দুয়োটাই পদ কিন্তু সংযোজক পদ হ'ব নোৱাৰে। সংযোজক হ'ল পদ দুটাৰ মাজৰ সম্বন্ধসূচক চিন।

বচনত যাৰ বিষয়ে কোৱা হয় তাক উদ্দেশ্য, উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে যি কোৱা হয় তাক বিধেয় বোলে। উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজৰ সম্বন্ধ বুজোৱা চিন বা শব্দক সংযোজক বোলে।

সংযোজক অকল ভূ-ধাতুৰ নিত্য বৰ্তমান কালৰহে হ'ব লাগে। সংযোজক সদৰ্থক বা নঞৰ্থক হ'ব পাৰে। বচনত সংযোজকটো ক্ৰম অনুযায়ী আৰু স্পষ্টকৈ থাকিব লাগে।

সকলো বচনেই বাক্য হ'ব পাৰে কিন্তু সকলো বাক্যই বচন হ'ব নোৱাৰে। গুণ অনুসৰি বচনক সদৰ্থক আৰু নঞৰ্থক বচনত ভাগ কৰা হয়, পৰিমাণ অনুসৰি বচনক সাৰ্বিক বা সামান্য আৰু বিশেষ, সম্বন্ধ অনুসৰি বচনক নিৰপেক্ষ আৰু সাপেক্ষ, নিশ্চয়তা অনুসৰি অনিবাৰ্য, বিৱৰণাত্মক আৰু সম্ভাৱ্য বচনত ভাগ কৰা হয়।

যি বচনত বিধেয় পদক উদ্দেশ্য পদ সম্পৰ্কে স্বীকাৰ কৰা হয় তাক সদৰ্থক বচন বোলে। যি বচনত বিধেয় পদক উদ্দেশ্য পদ সম্পৰ্কে অস্বীকাৰ কৰা হয় তাক নঞৰ্থক বচন বোলে। যি বচনত বিধেয়ক সমগ্ৰ উদ্দেশ্য সম্পৰ্কে স্বীকাৰ বা অস্বীকাৰ কৰা হয় তাক সাৰ্বিক বা সামান্য বচন বোলে। যি বচনত বিধেয়ক উদ্দেশ্যৰ এটা অংশ সম্পৰ্কে স্বীকাৰ বা অস্বীকাৰ কৰা হয় তাক বিশেষ বচন বোলে। বচনৰ উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজৰ সম্বন্ধ যদি কোনো চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে, তেনেকুৱা বচনক নিৰপেক্ষ বচন বোলে। বচনৰ উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজৰ সম্বন্ধ যদি চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে তেনেহ'লে তেনে বচনক সাপেক্ষ বচন বোলে। যদি বা ইয়াৰ সমাৰ্থক কোনো শব্দৰ জৰিয়তে সাপেক্ষ বচনৰ চৰ্তটো স্পষ্টভাৱে উল্লেখ থাকিলে তাক সকলক বচন বোলে। যি সাপেক্ষ বচনত চৰ্তটো স্পষ্টভাৱে উল্লেখ নাথাকে, অথচ 'হয়-নহয়', 'নাইবা' আদি শব্দ প্ৰয়োগ কৰি বিকল্প এটা নিহিত হৈ থকাৰ

ইংগিত দিয়ে তেনেকুৱা বচনক বিকল্পক বচন বোলে। সকল্পক বচনৰ গুণ বচনৰ পৰৱৰ্তী অংশৰ গুণৰ ওপৰত আৰু সকল্পক বচনৰ পৰিমাণ বচনৰ পৰৱৰ্তী অংশৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। গুণৰ ফালৰ পৰা সকলো বিকল্পক বচনেই সদৰ্থক। পৰিমাণৰ দিশৰ পৰা বিকল্পক বচন সামান্যও হ'ব পাৰে আৰু বিশেষো হ'ব পাৰে। উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজৰ সম্বন্ধ যদি ইয়াৰ মূল স্বৰূপৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত হয় তেতিয়া বচনটো অনিবাৰ্য বচন হয়। উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজৰ সম্বন্ধ অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত হ'লে বচন বৰ্ণনাত্মক হয়। উদ্দেশ্য আৰু বিধেয় পদৰ মাজৰ সম্বন্ধ যদি কেৱল সম্ভাৱনামূলক হয় তেনেকুৱা বচনক সম্ভাৱ্যমূলক বচন বোলে।

বচনৰ চতুৰ্ভুজীয় শ্ৰেণী বিভাগ : গুণ আৰু পৰিমাণৰ সংযুক্ত বা মিশ্ৰনীতি অনুসৰি বচনক চাৰি ভাগত ভগোৱা হয় :

- (1) সাৰ্বিক বা সামান্য সদৰ্থক
- (2) সাৰ্বিক বা সামান্য নঞৰ্থক
- (3) বিশেষ সদৰ্থক আৰু
- (4) বিশেষ নঞৰ্থক

এই চাৰি প্ৰকাৰ বচনক A, E, I আৰু O ৰ জৰিয়তে বুজোৱা হয়।

অনুশীলনী

1. উত্তৰ দিয়া :

- (i) এটা বচনত কেইটা পদ থাকে?
- (ii) তৰ্কবিজ্ঞানসন্মত বচনত সংযোজকটো পদ হয়নে?

- (iii) পৰিমাণ অনুসৰি বচনক নিম্নোক্ত কোনটো ভাগত বিভাজন কৰা হৈছে?
(a) সাৰ্বিক বা সামান্য আৰু বিশেষ?
(b) সদৰ্থক আৰু নঞৰ্থক?
(c) সকল্পক আৰু বিকল্পক?
- (iv) বচনৰ উদ্দেশ্যটো এটা পদ নে?
- (v) বচনৰ বিধেয়টো এটা পদ নে?
- (vi) বচনৰ সংযোজকটো এটা পদ নে এটা শব্দ?
- (vii) সাৰ্বিক বা সামান্য বচন কি?
- (viii) বিশেষ সদৰ্থক বচনৰ সাংকেতিক চিন কি?
- (ix) বচন কাক বোলে?

2. শুদ্ধ উত্তৰ বাচি উলিওৱা :

- (i) অৱধাৰণক যেতিয়া ভাষাৰ মাধ্যমেৰে প্ৰকাশ কৰা হয় তেতিয়া তাক শব্দ/ পদ/ বচন বোলে।
- (ii) এটা বচনত এটা/ দুটা/ তিনিটা পদ থাকে।
- (iii) বচনত যাৰ বিষয়ে কোৱা হয় তাক উদ্দেশ্য/ বিধেয় বোলে।
- (iv) সংযোজকটো এটা শব্দ/ এটা পদ/ কোনোটোৱেই নহয়।
- (v) বচনত সংযোজকটো অতীত/ বৰ্তমান/ ভৱিষ্যৎ কালত থাকে।
- (vi) গুণগত/ পৰিমাণগত দিশৰ পৰা বচন সাৰ্বিক বা বা সামান্য আৰু বিশেষ হ'ব পাৰে।
- (vii) বচনৰ সংযোজকটো সদৰ্থক/ নঞৰ্থক/

সদৰ্থক বা নঞৰ্থক হ'ব পাৰে।

- (viii) নিৰপেক্ষ বচনত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সম্বন্ধটো চৰ্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হয়/নহয়।
- (ix) বচনক মিশ্ৰনীতি অনুসৰি চাৰি/ পাঁচ/ ছয় ভাগত ভগোৱা হৈছে।
- (x) 'I' বচনটো সাৰ্বিক বা সামান্য সদৰ্থক/ বিশেষ সদৰ্থক।
- (xi) বচনৰ গুণ উদ্দেশ্য/ বিধেয়/ সংযোজকে নিৰ্ণয় কৰে।
- (xii) নিৰপেক্ষ/ সাপেক্ষ বচনত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সম্বন্ধ চৰ্তহীন।
- (xiii) গুণ/ সম্বন্ধ/ নিশ্চয়তা অনুযায়ী বচন নিৰপেক্ষ বা সাপেক্ষ হ'ব পাৰে।
- (xiv) অৱধাৰণ মানসিক প্ৰক্ৰিয়া হয়/ নহয়।
- (xv) 'O' বচনটো বিশেষ নঞৰ্থক/ সাৰ্বিক নঞৰ্থক।

3. খালী ঠাই পূৰণ কৰা :

- (a) বচনৰ উদ্দেশ্যটো এটা _____।
- (b) বচনৰ বিধেয়টো এটা _____।
- (c) বচনত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ সংযোগকাৰী চিনটোক _____ বোলে।
- (d) _____ অনুসৰি বচনক সাৰ্বিক বা সামান্য আৰু বিশেষ এই দুই ভাগত ভগাব পাৰি।
- (e) মিশ্ৰনীতি অনুযায়ী বচনক _____ ভাগত ভগোৱা হৈছে।
- (f) এটা বচনত _____ পদ থাকে।
- (g) সকলক বচনৰ ভাগ _____।

(h) সাপেক্ষ বচনক _____ আৰু _____ ভাগত ভগোৱা হৈছে।

(i) গুণ অনুসৰি বচন _____ বা _____ হ'ব পাৰে।

(j) 'A' বচনটো সাৰ্বিক বা সামান্য _____।

4. পাৰ্থক্য লিখা :

- (a) সাপেক্ষ বচন আৰু নিৰপেক্ষ বচন।
- (b) বাক্য আৰু বচন।
- (c) সকলক বচন আৰু বিকলক বচন।
- (d) সদৰ্থক বচন আৰু নঞৰ্থক বচন।

5. সংজ্ঞা লিখা :

- (a) সদৰ্থক বচন।
- (b) সামান্য বচন।
- (c) উদ্দেশ্য।
- (d) বিধেয়।
- (e) সংযোজক।
- (f) বৰ্ণনামূলক বচন।
- (g) নঞৰ্থক বচন।

6. চমুটোকা লিখা :

- (a) বচন।
- (b) বচনৰ চতুৰ্ভুজীয় শ্ৰেণীবিভাগ।
- (c) সাপেক্ষ বচন।

7. উদাহৰণ দিয়া :

- (i) সদৰ্থক বচন।
- (ii) বিশেষ বচন।
- (iii) বিকলক বচন।
- (iv) সম্ভাৱ্য বচন।
- (v) অনিবাৰ্যমূলক বচন।

8. সত্য হ'লে 'T' আৰু অসত্য হ'লে 'F' লিখা
:

- সংযোজকটো বচনৰ পদ দুটাৰ মাজৰ
সম্বন্ধ সূচক চিন।
- সম্বন্ধ অনুযায়ী বচনক সকল্পক আৰু
বিকল্পক এই দুটা ভাগত ভগোৱা হৈছে।
- নিৰপেক্ষ বচনত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ
সম্বন্ধটো চৰ্ত সাপেক্ষ নহয়।
- 'O' বচনটো বিশেষ নঞর্থক।
- 'হৰি হয় এজন ভাল ল'ৰা'— বচনটো
সামান্য বচন।
- 'সূৰ্য পূবপিনে উদয় হয়'— বচনটো
বিশেষ বচন।

9. অৱধাৰণ আৰু বচনৰ মাজৰ সম্বন্ধ বিতংভাৱে
আলোচনা কৰা।

10. বচন বুলিলে কি বুজা? বচনৰ বিভিন্ন

অংশবোৰ আলোচনা কৰা।

- বচন কি? ইয়াৰ বিভিন্ন অংশবোৰ কি কি?
সংযোজকৰ প্ৰকৃতি আলোচনা কৰা।
- তৰ্কবিজ্ঞানসন্মত বচনৰ বিভিন্ন অংশবোৰ
উদাহৰণেৰে সৈতে ব্যাখ্যা কৰা।
- গুণ আৰু পৰিমাণ অনুসৰি বচনৰ
শ্ৰেণীবিভাগ কৰা। প্ৰত্যেককে উদাহৰণসহ
ব্যাখ্যা কৰা।
- বচন কাক বোলে? বচনৰ চতুৰ্গীয় বিভাজন
ব্যাখ্যা কৰা।
- নিশ্চয়তা অনুসৰি বচনৰ শ্ৰেণীবিভাজন কৰা
আৰু উপযুক্ত উদাহৰণসহ সিহঁতৰ যিকোনো
এটাৰ সংজ্ঞা দিয়া।
- সম্বন্ধ অনুসৰি বচনৰ শ্ৰেণীবিভাগ কৰা।
উদাহৰণসহ সাপেক্ষ বচনৰ বিভিন্ন ভাগ
ব্যাখ্যা কৰা।

* * *

DAILY ASSAM